

**PONOWOCZESNE DELIRIUM. RECENZJA
ISLAMOFOBII JAKO TECHNOLOGII WŁADZY
MONIKI BOBAKO**

KAROLINA A. DOBOSZ

Abstrakt: Autorka sytuuje książkę Moniki Bobako *Islamofobia jako technologia władzy. Studium z antropologii politycznej* w kontekście narastającego w ostatnich latach zainteresowania opinii publicznej problemem ksenofobii. Tekst zawiera rekonstrukcję przyjętej przez Bobako perspektywy metodologicznej – łączącej studia nad antysemityzmem z badaniami nad zachodnią islamofobią – która pozwala filozofce przedstawić islamofobię jako element konkretnego projektu polityczno-społecznego. Autorka wskazuje, że praca Bobako, ukazująca etiologię i funkcje islamofobii rozumianej przede wszystkim jako kod, za pomocą którego artykułują się bieżące (neoliberalne) niepokoje społeczeństw europejskich, pozostaje wyjątkowa w kontekście polskich studiów nad antymuzułmańską ksenofobią.

Słowa kluczowe: islamofobia, technologia władzy, Bobako, neoliberalizm, Foucault.

24 czerwca 2016 roku internetowy słownik *Dictionary.com* odnotował 938% wzrost liczby wyszukiwań hasła *xenophobia*¹. Dzień wcześniej Brytyjczycy zdecydowali się opuścić Unię Europejską. Wyjątkowe zwiększenie zainteresowania tym terminem miało miejsce już w kwietniu 2015 roku, co wówczas przypisywano atakom na zagranicznych robotników w Afryce Południowej. „Ksenofobia” została przez okrzyknięta hasłem roku 2016 redaktorów słownika. Popularnością cieszyło się też hasło „przemoc z nienawiści”. Wraz z przebiegiem wojny w Syrii i zwiększającą się liczbą uchodźców wojennych z tego – w większości muzułmańskiego – kraju, antyimigracyjna polityka wielu państw zachodnich przez jej krytyków zaczęła być określana jako islamofobiczna². Chociaż teraz mówimy o tym zjawisku w kontekście jego powszechnego występowania, to już od końca lat osiemdziesiątych islamofobia zaczynała coraz wyraźniej określać charakter europejskich społeczeństw. To właśnie islamofobii, która jest jedną z form ksenofobii i rasizmu, Monika Bobako poświęciła swoją ostatnią książkę, ponieważ w niej właśnie widzi „punkt kondensacji różnych odmian ksenofobicznej nienawiści” (Bobako 2017, 19).

Badania nad islamofobią

Islamofobia jako technologia władzy ukazuje się w momencie prawdziwego boomu akademickiej refleksji nad islamofobią na całym świecie (Morgan i Poynting 2012; Pratt i Woodlock 2016; Renton i Gidley 2017; Jackson 2018). Po ataku na World Trade Center w 2001 roku uczucia strachu, wrogości, a nawet pogardy wobec wyznawców islamu postrzegano jako skutek kulturowej traumy. Wiele studiów nad tym zjawiskiem łączyło je albo z owym „liminalnym doświadczeniem” (zob. Nowicka 2010, 116–117; Kaplan 2006), albo/i ze słabą integracją społeczności muzułmańskich w Europie (Cesari 2006, 5). Samo używanie terminu „islamofobia”³ było i nadal jest mocno kontestowane (zob. Maussen 2005, 100–103; Pratt i Woodlock 2016, 2). Co ciekawe, jeszcze w 2012 roku, kiedy profesor turkologii Kemal Silay z Indiana University podjął się organizacji konferencji *Islam, Political Islam, and Islamophobia*, negatywna reakcja instytucji, w której pracował, niemalże doprowadziła do zarzucenia całego

¹ Tytuł tekstu nawiązuje do (najprawdopodobniej) najwcześniejszego użycia terminu „islamofobia”, z 1925 roku. Etienne Dinet i Slīma Ben Ibrahim, opisując wyobrażenia na temat muzułmanów, użyli francuskiego sformułowania *accès de délire Islamophobe*, które tłumaczone jest na język angielski jako *islamophobic delirium* (Bakali 2016, 11).

² <http://www.dictionary.com/e/xenophobia/> (dostęp: 22.06.2018).

³ Ciekawe rozważania na temat terminu islamofobia i zasadności stosowania określenia muzułmanofobia (*muslimphobia*) przedstawił Burak Erdenir (2010).

przedsięwzięcia⁴. W ostatnich latach problem ksenofobii stał się przedmiotem szczególnego zaangażowania społecznego socjologów i antropologów – nierzadko z tego powodu krytykowanych⁵. W polskim społeczeństwie wzrost zachowań ksenofobicznych wywołał zdecydowaną reakcję środowiska antropologów, którzy w listopadzie 2016 roku zorganizowali Nadzwyczajny Zjazd Etnologów i Antropologów Polskich. W takiej atmosferze pojawiła się recenzowana tu książka, nic więc dziwnego, że wzbudziła ona spore zainteresowanie, także mediów głównego nurtu⁶.

Zacznijmy jednak od genezy tej pracy – w tym celu musimy wrócić do roku 2009. Ze wstępu czytelniczka dowie się, że do przyjrzenia się zagadnieniu islamofobii skłoniła autorkę współpraca z Joanną Rajkowską i Dorotą Grobelną przy projekcie *Minaret*. Bobako pisze, że „Minaret dotknął najbardziej wrażliwych miejsc polskiej, w tym również poznańskiej tożsamości. Jego niepokojący i burzycielski charakter wiązał się z faktem, iż symbolizował islam” (Bobako 2017, 5). Celem badaczki było „rozwikłanie skonfliktowanych narracji” powstałych wokół projektu Rajkowskiej, które zdaniem Bobako stanowiły przejaw wywołanej (czy też ujawnionej) przez ów projekt dezorientacji całego otoczenia społecznego (Bobako 2017, 8). Bobako wyraźnie podkreśla, że wiele zawdzięcza pracy akademickiej w Algierii, gdzie tematyka feminizmu, islamu, europejskości i nieeuropejskości mogła przez nią zostać przepracowana w kontekście innym niż wschodnioeuropejski. Co istotne, „od czasu projektu *Minaret* minęła cała epoka”, a sama islamofobia stała się w tym czasie wyrazistym elementem życia publicznego i politycznego. Filozofka od samego początku śledziła migrację agresywnych, antymuzułmańskich hasel „z marginesów polskiego dyskursu publicznego do jego centrum” (Bobako 2017, 9). W roku 2015, wraz z tzw. kryzysem uchodźczym, na pierwszy plan społecznej debaty wysuwa się „muzułmański imigrant”, a w przestrzeni publicznej coraz więcej miejsca zaczynają zajmować reprezentanci „białej dumy”. *Islamofobia jako technologia władzy* zwraca jednak uwagę na fakt, że strach przed islamem nie dotyczy jedynie „ksenofobicznych i nietolerancyjnych mas”, ponieważ u podstaw jest on „dyspozycją pewnej wcale nie marginalnej [społecznie usankcjonowanej – przyp. KD] formacji intelektualnej” (Bobako 2017, 25).

⁴ „Prof. Kemal Silay’s Opening Remarks from the Islamophobia Conference”. <http://islamophobiainconference.blogspot.com/> (dostęp: 22.06.2018).

⁵ Z podobną krytyką spotykały się prace Teuna A. van Dijka, Étienne Balibara, Imannuela Wallersteina czy Michela Wieviorki dotyczące rasizmu (Ostrowicki 2009, 77).

⁶ Jeden z rozdziałów książki Bobako ukazał się w magazynie *Osiem dziesięć*, dodatku do *Gazety Wyborczej*: <http://wyborcza.pl/osiemdziewiec/7,159012,22807736,wynalezienie-muzulmanow-w-europie-tozsamosc-w-czasach-neoliberalnej.html> (dostęp: 22.06.2018). Autorka gościła też w Radiu TOK FM: <http://audycje.tokfm.pl/podcast/Islamofobia-jako-technologia-wladzy/54475> (dostęp: 22.06.2018).

Żyd, Arab/muzułmanin i Europa

Bobako przygląda się islamofobii z perspektywy antropologii politycznej (Rozdział 1). Choć z książki niewiele dowiadujemy się na temat tradycji badań nad islamofobią prowadzonych na gruncie tej dyscypliny, to autorka jasno przedstawia obiekt swojej analizy (Bobako 2017, 42). Przede wszystkim pokazuje, że islamofobia jest **technologią**, która pozwala fabrykować określone kategorie ludzi w takim sensie, że ustanawia między nimi relacje dominacji i podporządkowania, obcości i współprzynależności⁷. Modeli niezbędnych do badań nad współczesną islamofobią Bobako poszukuje w bogatych studiach nad europejskim antysemityzmem. Dlatego punktem wyjścia swoich rozważań czyni założenie metodologiczne, zgodnie z którym w celu zrozumienia współczesnego fenomenu islamofobii w pierwszej kolejności należy postawić ogólne pytanie o powtarzalność wzorów obcości (Bobako 2017, 39). Prowadzi ją to, podobnie jak autorki i autorów zbioru *Antisemitism and Islamophobia in Europe – A Shared Story?* (Renton i Gidley 2017), do analizy historii wyobcowywania paradygmatycznych Innych w Europie – najpierw Żydów, a później muzułmanów. Bobako przywołuje obserwację Pniny Werbner dotyczącą „rasistowskiego imaginarium Zachodu”. Zdaniem Werbner potencjał do wzbudzania strachu i nienawiści za pomocą projekcji tworzonych wokół figur „niewolnika” (osoby czarnoskórej) i „czarownicy” (Żyda) wyczerpał się w wyniku przemian współczesnej kultury, w związku z czym zostały one zastąpione figurą „wielkiego inkwizytora” (muzułmanina) (Werbner 2013, 457). Bobako śledzi etiologię ksenofobii i rasizmu typową zarówno dla nowoczesności, jak i ponowoczesności. Podobnie jak dla Baumana antysemicki rasizm był skutkiem ubocznym nowoczesnego modelu społeczeństwa z jego silnym, regulującym państwem (Bauman 1992, 180), tak dla Bobako islamofobia jest wytworem ponowoczesności z jej pochwałą wolnego rynku i związkami z kolonializmem (Bobako 2017, 37). Choć w zasadzie różne są u nich przedmioty badań – dla pierwszego to **europejski inny**, a dla drugiej **nie-europejski inny** – to łączy ich podstawowe założenie dotyczące natury rasizmu: „stanowi on zawsze element pewnego projektu polityczno-społecznego, pewnej wizji relacji władzy” (Bobako 2017, 38). Jak się okazuje, takie zestawienie jest nie tylko użyteczne jako analogia, ale wręcz konieczne do wyjaśnienia fenomenu współczesnych form islamofobii.

Relacjom pomiędzy kategoriami „religii” i „rasy” w Europie Bobako przygląda się przez pryzmat negatywnego sprzężenia antysemityzmu i islamofobii w konflikcie palestyńskim (zob. Bobako 2018), na które wskazał już Gil Anidjar (Anidjar 2003). Autor *The Jew, the Arab. A History of the Enemy* łączy refleksje nad „kwestią muzułmańską” i „kwestią

⁷ Ian Hacking nazywa ten proces „wymyślaniem ludzi” (Hacking 2010).

żydowską”, wskazując jak cywilizacja europejska kształtowała wzajemną wrogość Żyda i Araba, pierwszego ustanawiając jako wroga teologicznego, a drugiego jako wroga politycznego. Pyta więc o wzajemnie konstytuowane się tożsamości Żyda, Araba/muzułmanina i Europy (Anidjar 2003, xvii). Bobako swym rozważaniem nad „kwestią islamską”, czyli nad sporami o miejsce islamu w Europie, nadaje podobną – triadyczną – ramę i wyjaśnia, jaka konfiguracja przynależności strukturyzuje współczesne uprzedzenia antymuzułmańskie (Rozdział 3) oraz jak tożsamość Europy – najpierw chrześcijańskiej, a później zsekularyzowanej – kształtowała się w jej relacji do swoich innych: żydów/Żydów i muzułmanów/Arabów (Rozdział 4). Wychodząc od tych trzech zasadniczych konstruktów symbolicznych, filozofka przygląda się najbardziej drażliwym problemom politycznym, społecznym i filozoficznym zachodnich społeczeństw, począwszy od miejsca religii we współczesnym świecie, przez kwestie praw kobiet i wolności seksualnej, aż po problemy wolności słowa, bezpieczeństwa i sensu współczesnego obywatelstwa. Wprowadzenie do tego typu myślenia o islamofobii stanowi sporządzone przez autorkę zestawienie ideologicznych funkcji antysemityzmu w społeczeństwach mieszczańskich dziewiętnastego wieku i pierwszej połowy dwudziestego wieku z ideologicznymi funkcjami islamofobii w neoliberalnych społeczeństwach późnej nowoczesności (Rozdział 2).

Zaklinanie przeszłości

Etiologię islamofobii autorka lokuje w późnonowoczesnym kryzysie logiki rozwojowej nowoczesnego systemu-świata (Bobako 2017, 113). Bobako definiuje islamofobię jako **procedurę** wyodrębniania i wyobcowywania muzułmanów poprzez praktykę ich *urasawiania* (Bobako 2017, 375), jako **dyskurs** oparty na wyobrażeniu nieprzekraczalnej różnicy i hierarchii między islamem oraz Zachodem, a także jako formę **ideologii** stabilizującej relacje władzy i umożliwiającej akcelerację neoliberalnej polityki (Bobako 2017, 374). Jako taka islamofobia jest zarówno sposobem na zarządzanie własną wspólnotą, jak i kodem, za pomocą którego artykułują się bieżące niepokoje (neoliberalnych) społeczeństw europejskich, a także jedną z form zaklinalnia rzeczywistości (Bobako 2017, 112). Europa ucieka w islamofobię przed konsekwencjami własnych działań, ponieważ nie radzi sobie z kryzysem, który jest wynikiem jej wewnętrznych problemów. Taka wykładnia islamofobii okazuje się problematyczna dla osób, które zaangażowane są w przeciwdziałanie antymuzułmańskiej ksenofobii. Oznacza to bowiem, że przekonanie społeczeństwa do podjęcia próby poznania muzułmańskiego „innego” (w Polsce publikowane jest całe mnóstwo podręczników wyjaśniających, czym jest islam) nie gwarantuje sukcesu w walce

z islamofobią. Żeby go odnieść, należałoby uderzyć w całą strukturę władzy, na której islamofobia się opiera.

Islamofobia to również przejaw szerszego procesu „kulturalizacji” dyskursu publicznego (tj. postępującego wzrostu znaczenia kultury, etniczności, „rasy” i religii w kształtowaniu rzeczywistości politycznej), który to proces związany jest z transformacją globalnego systemu ekonomiczno-politycznego. Neoliberalna logika determinuje dziś sposób artykulacji napięć i konfliktów społecznych, i to właśnie ustawienie w centrum debaty problemów kulturowych pozwala odsunąć na bok kwestie sprawiedliwości społecznej i redystrybucji (Bobako 2017, 107, 374). Co więcej, jak argumentuje w swojej foucaultowskiej analizie islamofobii James Carr⁸, neoliberalne państwo zrzuca dziś odpowiedzialność za radzenie sobie z przejawami antymuzułmańskiego rasizmu na jego ofiary (Carr 2015).

Islamofobia progresywistyczna i islamofobia resentymentu

Autorka *Islamofobii jako technologii władzy* pokazuje, że islamofobia najczęściej stanowi element dominujących dyskursów i zawsze wpleciona jest w konkretne walki polityczne (Bobako 2017, 44). Oznacza to, że określone grupy społeczne instrumentalizują islamofobię, podporządkowując ją własnym celom. Zarówno islam, jak i Europa funkcjonują jako „puste znaczące”, tj. kategorie wypełniane różnymi sensami w zależności od bieżącej potrzeby (Bobako 2017, 22). Projekcja ma temat islamu pełni dziś funkcję negatywnego punktu odniesienia dla odmiennych, a nawet konkurencyjnych modeli Zachodu i europejskości. Bobako odsłania różnorodność celów, które realizuje się za pomocą opisywanej technologii. Islamofobia okazuje się bowiem przydatna zarówno dla tych, którzy walczą o emancypację kobiet, jak i dla tych, którzy wypowiadają się przeciwko postępującemu zeświecczeniu w krajach europejskich (Rozdziały 5 i 6). Dyskursy islamofobiczne wypełniają więc całe spektrum politycznych stanowisk i bywają areną zaskakujących „sojuszy”. Właśnie te dyskursy autorka tropi w swej książce, a przede wszystkim – rządzące nimi sprzeczności. Przedstawia dwa najbardziej powszechne typy dyskursów islamofobicznych – progresywistyczny, związany z ruchami liberalnymi i lewicowymi, m.in. z ruchami feministycznym i LGBT, dla których Europa stanowi synonim liberalnej i świeckiej nowoczesności, oraz typ konserwatywny, odwołujący się do wspólnej tradycji judeochrześcijańskiej i przeciwstawiający się owej laickiej, rujnującej wspólnotę

⁸ Należy zaznaczyć, że Carr definiuje w swej pracy islamofobię bardzo wąsko, utożsamiając ją z antymuzułmańskim rasizmem.

nowoczesności. Filozofka przygląda się antyislamskim wypowiedziom towarzyszącym feminizmowi głównego nurtu, wskazując równocześnie na momenty, w których jego religiofobiczne skrzywienie uniemożliwia mu refleksję nad źródłami kobiecego podporządkowania tkwiącymi w mechanizmach neoliberalnego kapitalizmu (Bobako 2017, 266). Bardzo ciekawym rozwinięciem tego wątku jest szczegółowy opis feminizmu islamskiego, stanowiącego wyłom w dominujących narracjach, które opierają się na binarnych opozycjach: nowoczesność–tradycja, religia–feminizmem czy prawo religijne–emancypacja (Bobako 2017, 298–309). Orientacja ta nie stanowi jednak pociągającej oferty światopoglądowej dla feministek głównego nurtu. Jest wręcz przeciwnie. Islamofobiczne dyskursy wyrastające z przeciwstawnych przesłanek łączy bowiem przekonanie o niekwestionowanej wyższości cywilizacyjnej Zachodu oraz praktyka nieustannego rozdzielania tego, co nowoczesne, od tego, co tradycyjne. W tych punktach spotykają się liberalny projekt emancypacji kobiet oraz neotradycjonalistyczny sprzeciw wobec postępu nowoczesności, w tym równouprawnienia kobiet.

Przedstawione powyżej cechy późnonowoczesnych społeczeństw zachodnich sprawiają, że dzisiejsza islamofobia jest zjawiskiem ze wszech miar przejrzystym. Bobako odnosi się także do przykładu Polski jako kraju półperyferyjnego, w którym islamofobia stała się zarówno częścią prounijnej polityki z jej imperatywem asymilacji do wzorów liberalnej modernizacji, jak i wizji odrzucającej projekt Unii, przedstawiającej go jako zamach na polityczną i kulturową suwerenność narodu polskiego (Bobako 2017, 44). Zwieńczeniem tej refleksji jest ostatni rozdział książki, w którym autorka prezentuje szczegółową analizę dyskursu prawnicowego publicysty Pawła Lisickiego, zaprzęgając do niej Nietzscheańską kategorię resentymentu (Rozdział 6). Resentyment rozumiany jest tu jako „ponowne odczuwanie”, a konkretnie „uwięzienie w nieusuwalnym poczuciu własnej niższości” (Bobako 2017, 320). Bobako tłumaczy w ten sposób anatomie islamofobii w wydaniu autora *Dżihadu i samozagłady Zachodu*, wyrażającego swą rozpacz z powodu odejścia świata, w którym króluje silny Bóg, a nie wyemancypowany człowiek (Bobako 2017, 352). Co jednak ciekawe, zdaniem autorki prawnicowy publicysta zdradza się ze swą fascynacją islamem, opisując go jako jedyny system religijny, który stawil opór krytykowanej przez Lisickiego modernizacji religijności (Bobako 2017, 348). Jest to też kolejny punkt, w którym Bobako odnosi się do napięć występujących między peryferiami a centrum, gdzie w perspektywie Lisickiego doszło do szkodliwej „islamizacji chrześcijaństwa”. Islamofobię resentymentu można zatem postrzegać jako półperyferyjną rebelię wobec europejskiego centrum.

Dyskusja

Podsumowując, współczesna „kwestia islamska” jest zdaniem Bobako „węzłem, w którym splatają się najbardziej zapalne problemy polityczne, społeczne oraz filozoficzne zachodnich społeczeństw” (Bobako 2017, 15). Splot czy też węzeł to zresztą główna figura myślowa, którą posługuje się autorka. Oddaje ona kluczową dla zagadnienia kwestię interseksjonalności. Bobako nie starała się stworzyć teorii islamofobii, ale „podążała za logiką problemu” (Bobako 2017, 48). Jej „skrzynka z narzędziami” jest bogata, dlatego autorce udało się przebadać wybrane aspekty interesującego ją zjawiska za pomocą różnych kategorii teoretycznych (Bobako 2017, 48), co ostatecznie okazało się płodne poznawczo. Przykładowo, choć autor *Historii szaleństwa* stanowił dla filozofki jedynie inspirację, to odwołanie się do niego pozwoliło jej osiągnąć cel, któremu większość kontynuatorów myśli Foucaulta nie mogła sprostać. Zdaniem Małgorzaty Kowalskiej problem z Foucaultem polega na tym, że poświęcając uwagę głównie analizie różnych mikrośrodków i modalności władzy, zaniedbywał on kwestię władzy ekonomicznej (Kowalska et al. 2016, 24). Kowalska stwierdza też, że współcześnie myśl Foucaulta jest przydatna o tyle, o ile wykroczymy poza wyrastające się z niej przekonanie o wszechobecności władzy, z którego wynika możliwość jedynie punktowego oporu próbującego odwrócić stosunki sił. Skoro władza działa dzisiaj w sposób globalny, to właśnie globalnie, a nie lokalnie należy analizować konflikt, który się z nią wiąże – podsumowuje Kowalska, zachęcając tym samym do dowartościowania inspirowanych marksizmem badań nad globalną władzą ekonomiczną (2016, 24). I na taki apel odpowiada praca Moniki Bobako. Mimo to w książce zdecydowanie brakuje rozwinięcia samej koncepcji technologii władzy i powiązania islamofobii z innymi neoliberalnymi mechanizmami zarządzania, np. z technologią siebie czy technologią rynku. Możliwe, że w tym obszarze dałoby się wypracować nowe kategorie analityczne, które pozwoliłyby połączyć ogólnospołeczny wymiar problemu z zachowaniami jednostek. Co więcej, włączenie do badań zarysu Foucaultowskiej wizji praktyk dyskursywnych i niedyskursywnych miałyby nie tylko walor systematyzujący, ale też uczyniłoby opisywane mechanizmy bardziej zrozumiałymi, a przyjętą przez autorkę perspektywę łatwiejszą do przyswojenia szerokiemu gronu czytelników (autorka wchodzi przecież w poczet „fundatorek” naukowego dyskursu na temat islamofobii).

U czytelniczki *Islamofobii jako technologii władzy* niedosyt pozostawia też brak szerszego omówienia praktyk dyskursywnych funkcjonujących w obrębie współczesnych nauk humanistycznych i społecznych podejmujących temat islamu (takich praktyk, jakie Bobako

omawia w odniesieniu do dziewiętnastowiecznej orientalistyki)⁹. Uwagę zwraca jeszcze fakt, że choć autorka przygląda się nie tylko konserwatywnej prawicy, ale także – a nawet w większym stopniu – pozycjom lewicowo-liberalnym, z którymi zdecydowanie bardziej się utożsamia, to wypowiadając się *de facto* głosem radykalnej krytyczki neoliberalnej wizji ładu społecznego, zdaje się traktować pewne pojęcia jako nazbyt oczywiste¹⁰. Mój zarzut dotyczy przede wszystkim zbyt późnego wprowadzenia analitycznej wykładni neoliberalnej władzy (Bobako 2017, 106), mimo że wcześniejszy ciąg argumentacji jest już oparty na tym pojęciu. Pełnego wyjaśnienia tego bazowego pojęcia zabrakło w pierwszym rozdziale, przedstawiającym konceptualną ramę całej pracy, a przywoływana w książce literatura poświęcona neoliberalizmowi prezentuje się niezwykle skromnie w porównaniu z bogatymi odnośnikami bibliograficznymi dotyczącymi innych zagadnień. W związku z tym publikacja może zostać odebrana jako nazbyt hermetyczna, a ponieważ poruszany przez autorkę temat jest ważki dla szerokiego grona odbiorców, to klarowność wyводу jest rzeczą niezwykle istotną. Ów problem dało się odczuć na przykład w czasie dyskusji nad książką w Radiu TOK FM, kiedy to została ona w moim przekonaniu wykastrowana z najciekawszych wątków¹¹.

Pomimo wspomnianych braków zaprezentowana w książce analiza strukturalnych warunków koniecznych do zaistnienia islamofobii może zadziałać stymulująco na środowisko badaczy. Ponadto autorka – raczej w sposób niezamierzony – wchodzi w dyskusję z interpretacją Michała Buchowskiego. Ten poznański antropolog polskie postawy antyislamskie¹² przedstawia, z jednej strony, jako mające podłoże historyczne¹³, a z drugiej – jako skutek przemocy radykalnych ugrupowań islamskich i rozpowszechnionego na Zachodzie lęku przed terroryzmem (Buchowski 2016, 53–54). Bobako przyjęła inną perspektywę. Odeszła od kwestii historycznie warunkowanej „mentalności narodu” i nie spoglądała na islamofobię jako na „problem islamofobów”, ale wytwór określonego

⁹ Ważny jest w tym kontekście temat sposobu mierzenia – na gruncie psychologii – „uprzedzeń wobec islamu” odróżnianych od „racjonalnej krytyki islamu” [skala niemieckich badaczy Imhoffa i Reckera (2012) została przetłumaczona przez Bilewicza i in. (2015) (Stefaniak 2015, 5)]. Przykładowo, stwierdzenie: „Rozdzielenie religii od państwa, tak jak to jest w krajach zachodnich, przyniosłoby postęp w wielu islamskich krajach”, jest wskaźnikiem świeckiej krytyki islamu, ale już nie postawy islamofobicznej. Myślę, że podjęcie tego tematu rozwinęłoby nasze rozumienie procedur kontrolujących kształt dyskursu (zob. Nowicka 2017, 45), w tym wypadku – nie tylko naukowego.

¹⁰ Marek Czyżewski podkreśla w takich wypadkach wagę pracy nad własną „świadomością dyskursową” (Czyżewski 2013, 5).

¹¹ <http://audycje.tokfm.pl/podcast/Islamofobia-jako-technologie-wladzy/54475> (dostęp: 22.06.2018).

¹² Warto zauważyć, że Buchowski zdaje się utożsamiać niechęć do islamu z „antyislamizmem”.

¹³ M.in. związane z rozwojem specyficznego nacjonalizmu po II wojnie światowej czy też będące pokłosiem siedmiu dekad względnej homogenizacji kulturowej i etnicznej polskiego społeczeństwa wspieranej przez władze PRL; kulturowo ważny zdaniem badacza jest też mit polskiego władcy Jana III Sobieskiego jako obrońcy chrześcijańskiej Europy.

porządku społeczno-ekonomicznego. Do badań nad islamofobią w Polsce jej praca wnosi coś jeszcze – pozbawia je prowincjonalizmu. Zmusza do myślenia o polskiej islamofobii nie tylko w kontekście przemian, jakie współcześnie zachodzą w samej Europie, ale także w kontekście globalnego systemu zależności. *Islamofobia jako technologia władzy* to ważna pozycja poruszająca bardzo aktualny temat. Jej szczególne znaczenie wynika z faktu, że pojawia się ona w próżni polskich badań nad islamofobią, a taka próżnia bez wątpienia służy islamofobii – rozumianej właśnie jako technologii władzy.

Wykaz literatury

- Anidjar, Gil. 2013. *The Jew, the Arab: A History of the Enemy*. Stanford: Stanford University Press.
- Bakali, Naved. 2016. *Islamophobia. Understanding Anti-Muslim Racism through the Lived Experiences of Muslim Youth*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Bauman, Zygmunt. 1992. *Nowoczesność i zagłada*. Tłum. Tomasz Kunz. Warszawa: Fundacja Kulturalna Masada.
- Bobako, Monika. 2017. *Islamofobia jako technologia władzy. Studium z antropologii politycznej*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS.
- Bobako, Monika. 2018. „The Palestinian Knot: The »New Anti-Semitism«, Islamophobia and the Question of Postcolonial Europe”. *Theory, Culture & Society*, 35(3): 99–120.
- Buchowski, Michał. 2016. „Making Anthropology Matter in the Heyday of Islamophobia and the »Refugee Crisis«: The Case of Poland”. *Český lid: etnologický časopis (Český lid: Ethnological journal)* 103(1): 51–67.
- Carr, James. 2015. *Experiences of Islamophobia: Living with racism in the neoliberal era*. London, New York: Routledge.
- Cesari, Jocelyn. 2006. „Introduction: Use of the Term »Islamophobia« in European Societies”. W *Securitization and religious Divides in Europe: Muslims in Western Europe after 9/11: Why the term Islamophobia is more a predicament than an explanation*. Red. Jocelyn Cesari. Submission to the Changing Landscape of Citizenship and Security 6th PCRD of European Commission: 5–9.
- Czyżewski, Marek. 2013. „Teorie dyskursu i dyskursy teorii”. *Kultura i Społeczeństwo* 2: 3–25.
- Erdenir, Burak. 2010. „Islamophobia qua racial discrimination: Muslimophobia”. W *Muslims in 21st Century Europe. Structural and Cultural Perspectives*. Red. Anna Triandafyllidou. London: Routledge.
- Hacking, Ian, 2010. „Wymyślanie ludzi”. Tłum. Anna Stylińska. *Kultura Popularna* 3(25): 52–65.
- Imhoff, Roland i Julia Recker. 2012. „Differentiating Islamophobia: Introducing a new scale to measure islamoprejudice and secular Islam critique”. *Political Psychology* 33(6): 811–824.
- Jackson, Leonie B. 2018, *Islamophobia in Britain. The Making of a Muslim Enemy*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Kaplan, Jeffrey. 2006. „Islamophobia in America?: September 11 and Islamophobic Hate Crime”. *Terrorism and Political Violence* 18 (1): 1–33.
- Kowalska, Małgorzata, Małgorzata Jacyno, Kajetan Maria Jaksender i Magdalena Nowicka. 2016. „Pamiętać Foucaulta, zapomnieć Foucaulta. Z prof. Małgorzatą Kowalską, prof. Małgorzatą Jacyno i Kajetanem Marią Jaksenderem rozmawia Magdalena Nowicka”. *Przegląd Socjologii Jakościowej* 12(1): 16–30.
http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/Volume33/PSJ_12_1_Kowalska_wywiad.pdf (dostęp: 22.06.2018).
- Leslie McCall. 2005. „The Complexity of Intersectionality”. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 30(3) (Spring): 1771–1800.
- Maussen, Marcel. 2006. „Anti-Muslim sentiments and mobilization in the Netherlands. Discourse, policies and violence”. *Securitization and religious Divides in Europe: Muslims in Western Europe after 9/11: Why the term Islamophobia is more a predicament than an explanation*. Red. Jocelyn Cesari. Submission to the Changing Landscape of Citizenship and Security 6th PCRD of European Commission: 100–142.

- Morgan, George i Scott Poynting. 2012. *Global Islamophobia: Muslims and Moral Panic in the West*. Farnham, Burlington: Ashgate Publishing.
- Nowicka, Magdalena. 2010. „Głos z zewnątrz w dyskursie publicznym. Przypadek Oriany Fallaci”. *Kultura i Społeczeństwo* 2: 109–129.
- Nowicka-Franczak, Magdalena. 2017. *Niechciana debata. Spór o książki Jana Tomaszę Grossa*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- Ostrowicki, Łukasz. 2009. *Mowa o rasizmie. Pojęcie rasizmu we współczesnej polskiej prasie antyfaszystowskiej i skrajnie nacjonalistycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Pratt, Douglas i Rachel Woodlock. 2016. *Fear of Muslims?: International Perspectives on Islamophobia*. Switzerland: Springer.
- Renton, James i Ben Gidley. 2017. *Antisemitism and Islamophobia in Europe. A Shared Story?* London: Palgrave Macmillan.
- Stefaniak, Anna. 2015. *Postrzeganie muzułmanów w Polsce: Raport z badania sondażowego*. Warszawa: Centrum Badań nad Uprzedzeniami.
<http://cbu.psychologia.pl/uploads/images/foto/Postrzeganie-muzu%C5%82man%C3%B3w-w-Polsce.pdf> (dostęp: 22.06.2018).
- Werbner, Pnina. 2013. „Folk devils and racist imaginaries in a global prism: Islamophobia and anti-Semitism in the twenty-first century”. *Ethnic and Racial Studies* 36(3): 450–467.

Karolina A. Dobosz – socjolożka i kulturoznawczyni. Jest absolwentką Uniwersytetu Jagiellońskiego i doktorantką w Zakładzie Badań Komunikacji Społecznej na Uniwersytecie Łódzkim. Prowadziła badania z obszaru Conflict and Refugee Studies, zajmując się problemem wojny domowej w Sri Lance. Interesuje się zagadnieniami z zakresu polityki sporu i badań nad dyskursem, w szczególności w odniesieniu do mobilizacji politycznej Tamilów, Kurdów oraz Palestyńczyków.

DANE ADRESOWE:

Zakład Badań Komunikacji Społecznej UŁ

ul. Rewolucji 1905 r. nr 41

Łódź 90-214

EMAIL: kairi.dobosz@gmail.com

CYTOWANIE: Dobosz, Karolina A. 2018. „Ponowoczesne delirium. Recenzja *Islamofobii jako technologii władzy* Moniki Bobako.“ *Praktyka Teoretyczna* 2(28): 222-234.

DOI: 10.14746/prt.2018.2.11

AUTHOR: Karolina A. Dobosz

TITLE: Postmodern delirium. A review of *Islamophobia as a technology of power. Study on political anthropology* by Monika Bobako

ABSTRACT: This text situates Monika Bobako's argument from the book *Islamophobia as a technology of power. Study on political anthropology* in the context of the increasing interest of the public in xenophobic hatred in recent years. The author reconstructs the methodological perspective employed by Bobako, who combines studies on anti-Semitism with the analysis of western Islamophobia. This allows the philosopher to present Islamophobia as an element of a specific political and social project. The author of the text indicates that Bobako's study on the aetiology and functions of Islamophobia, understood primarily as a code by which the current (neo-liberal) anxieties of European societies are articulated, remains unique in the context of Polish studies on the subject of anti-Muslim xenophobia.

KEYWORDS: islamophobia, technology of power, Bobako, neoliberalism, Foucault.